
Állatábrázolások görög és római gemmákon

A kötet a szerző, *Idit Sagiv* néhány évvel korábban elkészült doktori disszertációján alapul. Ez sok tekintetben érzékelhető is rajta. Ezek közé tartozik az, hogy az első nagy fejezet a gemmametszés kérdésének általános áttekintésével foglalkozik. Itt szó esik a gemmák készítéséről és használatáról: pecsétlőként, amulettként, ékszerként; a felhasznált kőfajtákról; az ábrázolt témákról; a datálási módszerekről: régészeti kontextus, vésési technika, stílus, témaválasztás; mesterekről és műhelyekről. Ezek mind olyan kérdések, melyekkel egy gemmakutatónak meg kell ismerkednie, de egy speciális téma bemutatásához nem kell leírnia.

A második nagy fejezet valóban az állatábrázolásokkal foglalkozik, de egy fontos megköttéssel, ami nem derül ki a címből: csak a jeruzsálemi Izrael Múzeum gemmagyűjteményének állatábrázolásairól van szó. Ez tüstént leszűkíti a témát, amely egyébként fölöttébb gazdag volna. Így a néhány százra tehető tematikai gazdagság néhány tízre zsugorodik. Természetesen az analógiák bevonása révén a vizsgálat horizontja némileg kitér. A vizsgált típusok esetlegességét azonban nagyban növeli az a tény, hogy a gyűjtemény állatábrázolásai között nagy az időbeli heterogenitás: a Kr. e. VI. századtól a Kr. u. XVIII. századig terjed a készítésük ideje. Az újkori ábrázolások pedig egyáltalán nem tekinthetők eleve úgy, mint az antik ábrázolások másolatai, még ha voltak is ilyenek.

Az állatábrázolások lehetséges jelentéseiről előbb egy kis áttekintést kapunk: lehetnek istenek attribútumai, mítoszok szereplői, győzelmi és termékenység szimbólumok, lehet mágikus, apotropaiikus és gyógyító jelentésük, utalhatnak csillaképre, hordozhatnak politikai propagandát. A tárgyalás először az emlősállatokkal foglalkozik, ezen belül a szarvasmarhával. Az első gemma egy föníciai skarabeus, melyen egy tehén a borját szoptatja, fölöttük pedig egy szöcske látható. A jelenet egyiptomi mintán alapul, mely Isist szimbolizálja, amint fiát, Hórust szoptatja. Isis a természet női aspektusa, a termékenység kifejezője, Horus pedig a napot reprezentálja, s mint ilyen az életet és feltámadást. A szöcske a görög és egyiptomi mitológiában a halha-

tatlanság és a feltámadás kifejezője. A második gemma római koracsászárkori, rajta egy bika, fölötte csillag. Aligha kétséges, hogy a zodiakus bika csillagképre kell gondolni. A csillagok az örökkévalóságot szimbolizálják. Néhány további tehénábrázolás a gazdagságot és bőséget juttatja kifejezésre. Egy ekét húzó ökörfogat a városalapítás szertartását ábrázolhatja.

A szarvas ábrázolása különösen az archaikus periódusban volt közkedvelt. A korabeli költészetben mint a férfiasság, jó szerencse szimbóluma fordul elő. Artemis szent állata, korfui templomának terrakottatábláin nagy számban találkozunk vele. Artemis a virágzást biztosította. A kecske a termékenységet és szexuális potenciát testesítette meg. Az istenek közül Dionysoszal kapcsolták össze. A legelésző kecskék a pásztori idillt fejezik ki, de egy pálmafával a császári győzelem szimbóluma. A kecskék megjelennek különféle bőségszimbólumokkal, mint pl. búzakaralász, kantharos, előfordul kecskét fejjé pásztor. Ezek mind a termékenységet, bőséget juttatják kifejezésre a korai császárkor idején. A lovak jelentése az arisztokratikus státusz, a harci jelleg és győzelem, valamint a gazdagság. A lovak gyakran négyesfogatban jelennek meg, amint Victoria hajtja őket. Ez különösen a császárkorra volt jellemző. Jelentése átvitt értelmű is lehet: a lélek triumphusa a halál felett. Victoria helyett a Napisten is hajthatja a fogatot, ez esetben a ló a nap tiszteletével függ össze. A lovas-ábrázolások a bátorságot és vitézséget szimbolizálják. Így vizualizálhatják a császár legyőzhetetlen virtusát és istenítését. Az istenek közül a Dioskurosok jelennek meg rendszeresen lovasokként, a mitológiai alakok közül Bellerophon. A disznó a virágzás és termékenység kifejezője. Démétér szent állata, aki a betakarításnak, a földművelésnek, a gabonának és a föld termékenységének az istennője.

A ragadozók közül a párduc Dionysos szent állata és állítólag a bor kedvelője. Ha thyrstot tart a mancsában, ez világos utalás erre a kapcsolatra és a föld termékenységét is kifejezi. A gyakran előforduló oroszlánnak elsősorban szoláris konnotációja van, miután a zodiakus egyik csillagképe. Erejét és bátorságát tisztelet övezte. Gyakran helyezték el szobrát templomok és sírok bejáratainál, védelmezve mind az élet, mind a halál birodalmát. Védett az ártó erőktől. A római sírszimbolikában az ember győzelmét jelképezhette a halál fölött. Gemmákon gyakran sárga jáspisba vésvé látható, emlékeztetve ezzel az oroszlánbőr sárga színére. Így a kő viselőjét mind az anyag színe, mind az ikonográfiája védelmezte. Ha még csillag ábrázolása is volt mellette, akkor az ég örökkévalóságát is kifejezte, és a halál feletti győzelmet. A bikát elejtő oroszlán szimbolikus értelme a világosság győzelme a sötétség fölött, illetve az élet győzelme a halál fölött. Az áldozatára lecsapó oroszlán a kő tulajdonosát megvédte az ártó erőktől. Az oroszlánnal birkó-

zó Héraklés jelenete megvédte a harcost a csatában, valamint gyógyította a gyomorgörcsöket, amennyiben a gemma hátoldalán három K betű volt látható (a kólíka kezdőbetűje). Ez esetben már mágikus gemmáról van szó. Ahogy Héraklés megfojtja az oroszlánt, úgy fojtja meg a varázsgemma a gyomorgörcsöt. Az oroszlánon nyargaló Erós talán a szerelemre ösztönzés kifejezője volt.

A madarak közül a legnépszerűbb a sas volt, mint a császári hatalomnak, a győzelemnek, a hatalomnak és speciálisan a legiőknak a szimbóluma. Ez utóbbira utalnak a sas mellett megjelenő legiőjelvények. Eredetileg Juppiter szent madara. A papagáj a szórakozás római világához tartozott. Dionysos szimbólumának tekinthető és kapcsolódik az isten indiai utazásához, ahonnan a madár származik. A kakas a férfiasság szimbóluma, és a termékenységhez kapcsolódik. Hajnali kukorékolása az új nap és az új élet kezdetét jelentette, ilyen módon a napistenhez is kapcsolódott. Gyakran ábrázoltak gemmán kakasviadalt, ami bátorságát és harciasságát fejezte ki, és a győzelem szimbóluma volt. A kakas skorpióval jelenet a gonosz fölötti győzelmet fejezi ki, hasonlóképpen az egérrel való ábrázolás, ami chthónikus állatnak tekinthető a szoláris kakassal szemben. A rovarok közül a hangyával találkozunk leggyakrabban, amint gabonamagot tart a szájában. Ceres szimbóluma, és a bő termés kifejezője.

A tengeri lények közül a delfín a legkedveltebb. A hátán utazó Erós a lélek utazását fejezheti ki a boldogok szigete felé, és ilyen módon a halál utáni újjászületés szimbóluma, de ugyanakkor szerelmi varázslatra is utalhat. A keveréklények közül a leggyakoribb a szfinx. A görögök az egyiptomiaktól vették át föníciai közvetítéssel, így alakult ki szárnyas oroszlánteste női mellekkel és fejjel. Viselőjét megvédte a gonosz erőktől. Augustus idején különösen kedvelté vált Apollóhoz kötődése révén. A Pégasos (szárnyas ló) alakja Mezopotámiából származik, és a görögöknél valamint a rómaiaknál nagy népszerűsége tett szert. Ábrázolása a harcosokra volt jótékony hatással, bátorságot és gyorsaságot kölcsönözve nekik. A capricornust (félíg kecske, félíg hal) ábrázoló gemma, mint amulett a gonosz erő távoltartását szolgálta. A rómaiaknál Augustus születési csillaképevé vált (bak), s mint ilyen, egy új korszak hirdetője, ami már a csillagokban meg volt írva. A hippocampuson (félíg ló, félíg hal) utazó Erós szepulchrális összefüggésben a lélek utazását szimbolizálhatja a boldogok szigetére. Augustus idején utalhatott az uralkodó actiumi győzelmére.

Ez után három rövidebb fejezet következik. Közülük az első az állatábrázolásokat vizsgálja különféle művészeti emlékeken és a gemmákon. Az állatábrázolások különösen a korai vázafestészetben voltak kedveltek. Nem

világos, hogy ide hogyan kerülhet be a kézfogas motívumának vizsgálata. Más médiában elő nem forduló csoportot képeznek a mágikus gemmák és a maszk állat kombinációk. Ez utóbbiak esetében azonban kérdéses, hogy apotropaikus szerepet tulajdoníthatunk-e nekik, ahogy a szerző teszi. A második rövidebb fejezet az állatábrázolások és a kőfajták közötti összefüggést vizsgálja. A gemmametszésre használt kőfajtáknak ábrázolások nélkül is különleges erőt tulajdonítottak az ókorban. Ennek gazdag irodalma van (Theophrastos, Plinius). A féldrágaköveket általában színük alapján különböztették meg, és tulajdonítottak neki a legképtelenebb hatóerőket. A mágikus gemmáknál a kő anyaga egyértelműen szerepet játszik a mágikus hatás érvényesülésében. A többi gemma esetében azonban ez többnyire nem igazolható. Az utolsó rövid fejezet az összefoglalás, amiből megtudjuk, hogy az Izrael Múzeum közel 70 gemmájának a vizsgálatát öleli fel a kötet. Ezen túl megismétlődnek az ábrázolás-értelmezések.

A kötetet 18 oldal bibliográfia zárja. Ebből is, de a főszövegből is jól érzékelhető, hogy a szerző alapvetően az angol nyelvű szakirodalomra támaszkodott, és a legalább olyan gazdag német és olasz nyelvű szakirodalom csak elvétve fordul elő benne. Egészében véve némi csalódást okozó kötetről van szó. Az esetlegesség jellemző rá több tekintetben is. Esetleges, hogy az Izrael Múzeum gyűjteményében éppen milyen állatábrázolások fordulnak elő. Esetleges, hogy a szerző a rendkívül gazdag tematikai egységből éppen milyen párhuzamokat sorol fel más művészeti ágakból valamint a glyptikából. Az értelmezések többnyire általános jellegűek, gyakran erőltetettek. Biztos támpontjaink valóban csak a mágikus gemmáknál vannak, a többinél inkább feltételezésekre vagyunk utalva. Ennek erőltetése helyett az ábrázolások tipologizálásával lett volna érdemes foglalkozni, mint biztos fogódzóra ebben a nagyon is bizonytalan jelentésvilágban.

Idit Sagiv: Representations of Animals on Greek and Roman Engraved Gems. Meanings and interpretations. (Állatábrázolások görög és római gemmákon. Jelentések és interpretációk) Archaeopress Publishing Ltd. Oxford 2018, 185 o. ISBN 978 1 78491 869 9

Gesztelyi Tamás